

KGAOLO YA SESWAI

8.1 SEBOPEGO SA TERAMA I

8.1.1 Matseno

Kgaolong ye ya seswai goyo lekodišišwa dikokwane tša tlhopho tše di lebanego le lehlakore la terama bjalo ka tiragatšo. Tšona di tlo tšwelela ge go hlokomelwa sebopego sa terama bjalo ka tiragatšo. Godimo ga moo go sebopego seo sa terama go ya go hlokomelwa lenaneo le le latelago:

- Botelele bja terama le nako ya go e diragatša
- Poledišano (polelo)
- Tekanyo/pitlaganyo ya sefala mabapi le tikologo, baanegwa le ditiragalo.

Gape karolong ye diterama di ka se sekasekwe ka moka go tlo kgethwa tše di itšego fela, bjalo ka mehlala ye e lebanego ya ditaba tše di yogo bolelwa.

8.2 BOTELELE BJA TERAMA LE NAKO YA GO E DIRAGATŠA

Nako ya go diragatša terama ya bošego gantši e tšea diiri tše pedi go iša go tše tharo. Gantši ge go bolelwa ka bošego, go nepišwa ge bo thongwa ka iri ya seswai go fihla ka iri ya lesome le ge e ka ba go iša go ya lesometee. Ka go realo diiri tšeo tše 2-3 ga se tša go bapala fela, ka ge go sa na le sekgoba goba nakonyana yeo babogedi ba dumelelwago go tšwela ntle moo go rekišwago tša go nwa gape le fao babogedi ba itišago gona. Ge e le dipapadi tše dingwe tšeo e lego tše telele kudu, di kgaoletšwa makga a mabedi, ka gobane babogedi ba tlamega go bogela ditaba ka boiketlo. Ge go hlokomelwa ditaba tšeo ka moka, nako ya go bapala e ka tšea diiri tše pedi le ge e ka ba tše pedi le seripa fela. Ge go

lebeleletšwe diterama tša Sekgowa ge di gatišitšwe ga di na le matlakala a makalo. Mehlala ye mengwe še:

Tate Banyana (1962: 456-505), ya Tšekof ya go ba le matlakala a 49 (go e bala go ka tšea iri le kotara fela) le *Ibanof* (1962:276-341) ya go ba le matlakala a 65 yeo le yona e lego *Kgoboketšo ya dingwalo ya II* (1962), ya Tšekof (go e bala e ka tšea iri le seripa).

Tiragatšo ya *Anna Christie* (1928:3-81), ya O’Neil e na le matlakala a 78 le *The Straw* (1928: 331-421) ya go ba le matlakala a 90 ke tšeo di ka tšeago diiri tše pedi le seripa ge di balwa. Ge e le *Die Heks* (1961), ya C.L. Leipoldt e na le matlakala a 39. Ge e balwa e ka tšeago iri le kotara. Shakespeare yena o ngwadile terama ya *Julius Caesar* (1907: 813-841) ya matlakala a 56 le *Hamlet* (1831: 1071-1113) ya go ba le matlakala a 84. Bjale tšona di ka tšea diiri tše pedi ge di balwa. Ka boripana go hlokometšwe ditiragatšo tša go ngwalwa ke **Makgowa** tša polelo ya **Sekgowa**.

Ge e le tša go ngwalwa ke **Bapedi** bjalo ka papadi ya *Tšhukudu* (1941) ya E.K.K. Matlala, go lemogwa gore yona e na le matlakala a 232. Ge e balwa ka boiketlo e ka tšea diiri tše mmalwa. Yona e na le ditema tše tlhano, gomme tema ye nngwe le ye nngwe e na le ditemana tša yona. *Tšhaka I* (1976) e na le matlakala a 127. Ge e le *Tšhaka III* (1983) yona e na le matlakala a 215 fela yona e na le ditaetšosefala di sekae. Ka go realo, go lemogwa gore go bapalwa ga tšona go ka tšea nako ye telele ge go bapetšwa le go balwa ga terama.

A mo swina ngwanana’ thakana (1991) ya go ngwalwa ke Serudu e na le matlakala a 111 gomme ge e le *Thellenyane Batlabolela* (1991) ya Puleng e na le matlakala a 115. Diterama tšeo bobedi bja tšona di na le ditema tše tlhano, gomme tema ye nngwe le ye nngwe e na le ditemana di sekae. Ge di balwa ka boiketlo di tlo tšea diiri tše tharo. Ge di balelwa godimo gore mantšu a kwale gabotse di ka tšea diiri tše mmalwa. Ge dipapadi tšeo di bapalwa go sa tlo ba sekgoba se tee goba tše pedi gore babogedi ba tšwele

ntle. Ka go realo, seširo se tla ba gona makga a masome a mabedi, eupša tšona di tlo tšea diiri tše 2-3 fela.

Ge e le *Maaberone* (1940) ya Franz yona e na le matlakala a 24. Go e bala go tšea seripa sa iri fela. Fela ge e le go e diragatša go ka tšea diiri tše pedi. *Nnang* (1960) ya Mogoba e na le matlakala a 64. Le ge go ka thwe matlakala ga se a mantši fela go e diragatša go tlo tšea diiri tše pedi go ya go tše tharo. Ke ka lebaka leo dipapadi tša Sepedi e lego tša diiri tše tharo ge di diragatšwa. Tše ntši diterama bjalo ka, tša Maredi, Nkadimeng, Serudu, Motodi-Nchabeleng, Bopape, bjalobjalo ke tše telele ka gore di feta matlakala a 100.

Tiragatšo ya go gašwa e lebane le nako ye e beilwego ya go theeletšwa mo radiong. Tšona di tšea metsotso ye lesometlhano ge di diragatšwa e le ditšhwantšhetšodikgao (diterama) mola ge e le ditšhwantšhetšo di tšea metsotso ye masometharo ge di theeditšwe go Thobela FM ya Lekgotlakgašo la Afrika-Borwa. Ge e le diterama tša go balwa tšona, di tšea diiri tše pedi go iša go tše tharo.

8.3 POLEDIŠANO/POLELO

Le go poledišano (polelo) go yo fapantšhwa dipapadi tša go diragatšwa (go theeletšwa) radiong le tša go ngwalwa, e lego tša go balwa, ka gobane di se tša diragatšwa. Ge go hlokomelwa botelele bja polelo bo tšweletšwa gabotse go ditiragatšo tša go balwa, ka gobane babadi ba kgona go boela morago ge ba sa kwešiše mantšu goba polelo yeo e diragatšwago ke mongwadi, ka gobane lefoko e le le letelele. Fela ge e le ya go diragatšwa (theeletšwa) radiong, batheletši ga ba na nako ya go boetša babapadi morago go tšeo ba di bapetšego, ka ge ba ka se kgone go boetša tiragalo yeo morago mo go radio.

Ke ka lebaka leo poledišano e sego ya go ba le mafoko a a raraganego a matelele. Mabapi le poledišano (polelo) go lemogwa gabotse gore e na le modiro wo mogolo ka maatla e lego wa go tlaleletša gore babogedi ba

kwešiše tšeo ba di bonago le tšeo ba di kwago. Ka go realo, modiro woo o na le mahlakore ao a itšego, ao gantši a bitšwago mediro ya poledišano. Ona ke:

- Go maatlafatša ditiro tša baanegwa.
- Go hlaloša semelo sa moanegwa yo mongwe le yo mongwe.
- Go hlaloša tikologo. Polelo e swanetše go nepiša ditaba tšeo thwii.

▪ **Maatlafatšo ya ditiro tša baanegwa**

Malebana le taba ye, go tlo tsopolwa mehlala yeo go yona go bonalago ka fao polelo e maatlafatšago ditiro tša baanegwa ka gona. Go tlo hlokomelwa *Maaberone* (1940), ya Franz. Terama ye yona e ngwadilwe ke **Lekgowa** le le tlwaetšego ditiragatšo tša **Sekgowa**. Ka tsela yeo Franz o laeditše katlego le bokgoni bja go ngwala ditiragatšo tša **Sepedi**. Go tšwa go *Maaberone* (1940):

MAABERONE: **Le gatee, nka se dumele.** Ke a gana.

Ga se monna ... ke ... ke ...ke nta.

MASEMOLA: **Homola, o a gafa.**

MMAMAABERONE: **Homola ngwanaka,** o a tseba gore taelo tša banna ke melao ya bana. **Iketle, ngwana'ka.**

MAABERONE: **Ntlogele,** Mma.

MASEMOLA: **A-a-a!** Bona sebatana se. Ntlogele, Mma? (**Hlaga e a swa**) Mpheng molamo ... tlišang kgole ... ke tla mo ruta mekgwa, nna, Masemola. (**O a tšwa, a y'o nyaka sa go betha.**)

MMAMAABERONE: **Iketle, ngwana'ka.** Ga o bone gore tatago o fedile pelo?

MAABERONE: Le gatee! (letl. 8).

Poledišano yeo e godiša phenkgišano gare ga Maaberone le tatagwe, Masemola. Moo go bolelwa ka ditiro tše di lebanego le khuduego ya baanegwa. Taba yeo e hlola go golela pele ga pefelo ya baanegwa, yeo e tlogo ba thulantšhago. Go tiišetša taba yeo ya maatla a mantšu go tlo hlokomelwa mantšu ao a latelago ao a tšweletšago phenkgišano:

(a) **Le gatee, nka se dumele**, (b) ... **Ke nta**, (c) **ntlogele** bjaloobjalo ao e lego a Maaberone, le: (d) **Homola, o a gafa**, (e) **A-a-a!** bjaloobjalo, ao a boletšwego ke Masemola. Mantšu a MmaMaaberone ke ao a homotšago, bjalo ka **Iketle, ngwanaka, Homola ngwana'ka** (Maaberone le Masemola). Fela a fetoga mantšu ao a hlohleletšago kgodišo ya pefelo ya Maaberone le Masemola. Moo poledišano e lokišetša babogedi ditaba tša thulano ya go tšhoša.

Mohlala wo mongwe šo: *Bana ba mpa ba a jana* (1989) ya Nkadimeng:

SEJAGOBE: (*O bitša mogatšagwe, Boledi*) **Ngwana wa Ngwato!** Na **mola ga maabane** re bego re bapadiša re kgaritlile?

BOLEDI: (*O a araba*) **Eye Kgoši. Le a bolela?**

SEJAGOBE: (*O a munamuna*) O ka hwetša re feditše.

Ge go le ntshe, tliša mogatšaka ke nyorilwe gomme ke nyaka go hwetša mahlahlo a mafsa (letl. 1).

Poledišano yeo e tiiša leago le lerato ka lapeng. Gona go mo reta ka tatagwe ke go tiiša tlhompho le boikokobetšo gare ga balekani. Poledišano yeo ke ya go godiša lerato bophelong bja bona ka moka.

Go gatelela tlhompho le lerato, bjale go tlo hlaolwa mantšu a se makae:

(a) **Ngwana wa Ngwato!**, (b) **Mola ga maabane**, (c) **mahlahlo a mafsa**, bjaloobjalo ao a boletšwego ke Sejagobe, le: (d) **Eye Kgoši**. (e) **Le a bolela?** ao e lego a Boledi. Mantšu a Sejagobe ke a go se be le nnete ye e feletšego a go rapela ka mahlo gore go se bolelwe se sengwe, bjalo ka **Ngwana wa Ngwato! Mola ga Maabane** e gatelela nako le lefelo moo

go ipshinnwego gona. Ka go realo, pelo e sa duma se sengwe, seo nkabego se phethagatšwa ka nako ye. **Eye Kgoši. Le a bolela?** Mantšu a a godiša mokgwa wo mobotse wa tlhompho gare ga monna le mosadi.

Ge e le ditiro tša baanegwa ba tiragatšo ya go gašwa moyeng ka radio, e lego *Le badimo ba tla bolela* (1994), ya Puleng di yo hlokomelwa:

TUMI: (*O tsetla malaong a tlalelane a bile a hemela godimo*) **Mma, mma**, ga ke na boroko ...
(*Eke o felelwa ke moya*) Malao a, **a a ntoma!**

NTLABILE: (*Ka go hlomoga pelo*) Nke o re bošego bjo bokaaka **Tumi ngwanaka, hm!**

TUMI: (*O hemelana a tsetla*) Ijo, ijoo! (*Ka lentšu le lesese*) Sehlabi mo pelong.

Ntlabile: Na go sa gana? A hleng nke ke kudu bjale?

(letl. 1).

Poledišano ye e gatelela bohloko le kwelobohloko, kudu ge ngwana a babja ka lehlakoreng le lengwe motswadi a mo kwela pelo bohloko, eupša a hloka maano ka lebaka la bošego. Mantšu a ke a a tlišago khuduego ya go kwa bohloko:

'**Mma, mma, a a ntoma! Ijo, ijoo!**' Dikafoko tše di laetša khuduego ya go kwa bohloko. Tumi o kgopela thušo ka moya le mahlo, ka go realo ke kgakanego. O kwa bohloko fela tshepo o e beile go motswadi. Mantšu ao a hlomola pelo kudu, ka gobane ge go theeleditšwe ka leihlo la moya go ba kgakanego ya mogopolo. **Ka go hlomola pelo, na go sa gana?** Ke mantšu a kgakanego a motswadi go ngwana wa gagwe. Dikafoko tše **mma, mma le na go sa gana?** di tiiša tekanyo ye e lekanago ya bohloko gare ga ngwana le motswadi.

Go yo hlokomelwa mohlala wo mongwe wa mafelelo:

O ka se kgolwe (Serudu le Masola, 1993):

KETLABONA: **Bagešo**, go na le mathatanyana.

(Mašata a tšwela pele)

LENTŠU 1: Rena ga re nyake mathata, **re nyaka pontšho**. Re lefile tšhelete ye ntši go tsena ka mo.

LENTŠU 2: A re mo feng ditsebe a re botše mathata a bona.

KETLABONA: Ke manyami go **le tsebiša** gore sehlopha sa baraloki ga se ešo sa fihla (letl. 3).

Go poledišano yeo go tšwelela khuduego ya pefelo, kudu ge babogedi ba thoma go tlatša lešata. Lešata le tiišetša go se kgotsofale ga babogedi. Ka lešata leo go gatelelwa gore go na le kgohlano e sego kwano. Ke ka fao go šomišwago mantšu a boikokobetšo le a thulano:

Bagešo ke polelo ya boikokobetšo kudu ge go diregile phošo goba go na le seo se kgotsišago/makatšago. Ka yona go laetša boipiletšo go batho. **Re nyaka pontšho** e gatelela khuduego ya go tlala pefelo, gape ya go hudua batho ba bangwe maikutlo gore ba be seemong se se itšego, bjalo ka sa ntwā. **Ke manyami go le tsebiša** polelo ye e sepela mmogo le kwelobohloko, ka gobane babogedi ba letetše tše botse mola ka lehlakoreng le lengwe go senyegile. Taba ye e tiišetša go hloka botho ga batho ba bangwe.

Ka kakaretšo go laetšwa bohlokwa bja poledišano gare ga batho, kudu ge go fetolanwa ka mantšu. Mantšu a mangwe a tliša khuduego e ka ba ya pefelo goba ya lethabo. Taba ye e laolwa ke maikutlo a seemo sa motho. Ka poledišano go lemogega gore bangwadi ba atlegile ka go ngwala diterama tša go gašwa.

▪ **Go hlaloša semelo sa moanegwa**

Polelo e bohlokwa go hlaloša semelo sa moanegwa. Semelo se ka hlalošwa ke moanegwa ka boyena, baanegwa ba bangwe, babadi, ga e šita le mongwadi ka polelo ya gagwe go ka tsebja moanegwa.

Go diterama tša **Sepedi** bangwadi ba bolela kudu ka baanegwathwadi ba balwantšhwa ge e le batho ba go se loke. Go *A mo swina ngwanana' thakana* (1991) ya Serudu go tšweletšwa Lekope (molwantšhwa), a befetšwe gomme a ipolela boyena ka noši:

LEKOPE: (*O befetšwe*) **O kwa mmago, mošaa!**

Bjale **theeletšang mo**. Ga ke sa nyaka go kwa melongwana ya lena. Go tloga lehono **ga ke sa nyaka** go le bona ka mo lebenkeleng. **Le yo dula** le **basatšana** bale ba lena le lebelelane ka mahlong. **Le ntapišitše, le ntshenyeditše**. Ke rekišitše lebenkele lela la gaMaebona ka lebaka la lena. Na le nyaka gore le lekhwi le rekišwe? A diota tša bašemane baetena! Afa malapana ao a lena le tla a aga a tia? (letl. 5).

Ka polelo ya gagwe, Lekope o bolela ka boyena le go se loke ga gagwe. Go gatelela go se loke moo ga Lekope ka boyena o ntšha mantšu a khuduego, a pefelo, a go kuka maikutlo ge a re: **o kwa mmago, mošaa!** (!) Makalo ye e tiišetša go se loke le go ntšhwa taolong ke maikutlo. **Ga ke sa nyaka; le yo dula le; le ntapišitše, le ntshenyeditše**. A ke mantšu a pefelo kudu. Ka polelo ya Lekope go ra gore o na le mathata a lapa. Fela ka polelo ya gagwe o a ikgebiša (ikgotsofatša) ka go hlasela ba lapa la gagwe. Mohlala wo mongwe šo:

Nkadimeng go terama ya *Ntshuthelele* (1985) o tlaleletša taba ya semelo ge e lebane le go se loke:

SELEMAGAE: (***Ka boikgantšho***) **Ga a ntšhuthethelele.**

Mashokudu e bile **lepheko le legolo** go nna. Ke be ke sa kgone go phela bophelo bjo bobotse ka lebaka la gagwe; **nna motho wa batho, ngwana wa go begwa** ge a tlile lefaseng. Ka ge bjale a ntšhuthetheletše, aowa ke tlo **ipshina ka bophelo lefsa, ka nyakalala** ka dira ka go rata seo ke nyakago go se phetha, go se na le motho yo a mpotšišago le go mpotša dinonwane tša ditšiebadimo. **Ke alafile** lepheko le ka se hlwe le e ba ntshe le ka mohla o tee **le ntshofatša pelo ya ka** (letl. 74).

Ka polelo ya gagwe o kgotsofaditšwe ke bošoro bjoo a bo dirilego. Pelo ya gagwe ya go se loke e kgotsofetše. Ke ka fao a ipethago sefega ka boikgantšho bjo bogolo. Boikgantšho le bopelompe bja gagwe bo tšweletša mantšu ao a khuduego: **ntšhuthethelele, lepheko, motho wa batho, ka nyakalala le ke alafile.** Gape mantšu a a tiišetša khuduego ya lethabo ka morago ga ge motho a fentše go seo a bego a se lwela. Ka go realo, go yena ke phenyo, ka gobane bjale a bolela le go dula ka boiketlo, ka ge a fentše mapheko ka moka ao a bego a mo šitiša. Mantšu ao a tiišetša phenyo fela go sa na le fegelwana (,) ka lebaka la lentšu le **ntšhuthethelele.**

Potšišokgolo ke gore na boikgantšho le bošoro bjo bokaaka bo tšweletša moko wa ditaba ka tshwanelo na? Taba yeo e ka hlalošwa fela ge go lekodišišwa thulaganyo ya terama yeo, ke go re ke ge mohola goba mošomo wa baanegwa, ditiragalo, tikologo le tše dingwe o lebantšhwa le moko wa ditaba.

Go diterama tša go diragatšwa, tša be tša gašwa moyeng semelo sa mmapadi se kwewa ka ditsebe ge go bolelwa. Motimele go papadi ya go gašwa ya radio *Nkgatoge* (1994) o re:

MALOMANE: Bao ba lego mošomong ba tlogeleng. Ke sa le gopotša gape ka mediro ya lena mo polaseng ya ka ya Mphafeng. **Banna ba ka moka ba šoma dikgwedi tše tshela ntle le tefo.** Ke ra gore **ba berekela boroko.** Basadi bona ba šoma tše tharo. Dikgweding tše dingwe **ba tla lefša R50** ka kgwedi. Bašemane le banenyana **ba sekolo ba šoma Mokibelo le Sontaga ntle le tefo.** Gare ga beke ge mošomo o gotše, **ba tla tšwa ka diklaseng ba tla ba o phetha.** Yo a senyago se sengwe mo polaseng, o tla fokoletšwa moputso go lefa seo a se sentšego. (*Ba a popoduma*) Homolang ditlatla tenang! (*setu*) Theogelang medirong ya lena! (*Lešata ge ba phatlalala*) (letl. 2).

Ka polelo ya gagwe Malomane o bolela ka go gatelela bašomedi e lego yona ‘*apartheid*’, ka gobane e le mohumi wa polasa. Go kgatelelo yeo o tiišetša phenyo le maatla a gagwe godimo ga bona, ka ge a bona ba ka se dire selo. Eupša mantšu a **Ba a popoduma** le **Lešata ge ba phatlalala** a laetša phetogo yeo e ka bago gona go bašomedi. Bobedi bja dikafoko tšeo bo laetša go se kgotsofale ga badiredi. Ka go dira bjalo, go itšhupa gore se sengwe se tlo direga letšatši le lengwe. Mafoko ao a swiswadišwego a tiišetša go se loke ga Malomane mo bophelong bja gagwe.

Go tiragatšo ye Motimele o laetša lehlakore le lengwe la go laetša boitsholo, go ka thwego ke **poelano** ka morago ga diphetogo tše di itšego.

MALOMANE: (*Ka boleta*) **Badiredi ba ka ba ba hlomphegago!** Ke le beditše mo **go tlo le kgopela tshwarelo** go tšohle tšeo ke le phošeditšego ka tšona. Sešupo sa gore **ke a itshola ke kgomo yela** le e bonago e kgokilwe kua kutung ya motholo. Ke re e hlabeng le e jeng, gomme ge le metša nama ya yona **le e metše le dikgopi tšeo ke le hlabilego ka tšona.** Ebile go laetša gore ke a le

rata, ke tla hlaba kgomo kgwedi ka kgwedi.

(Batho ba opa diatla, ba a duduetša) (letl. 110).

Gape go laetša boitsholo bja bofora Malomane o leka go tliša poelano gare ga gagwe le bašomedi, ka gobane a lemogile ka diphetogo tše mmušo o di tlišago bathong bao ba gateletšwego ke bengmešomo ka lebaka la ‘*apartheid*’. Bašomedi ba mo tšhela phori mahlong. Ka mantšu a **ba opa diatla, ba a duduetša** ba mo dira kgogwana robala.

Ka kakaretšo bangwadi ba šomišitše moanegwa ka mekgwa yeo e itšego, bjalo ka polelo ya moanegwa ka boyena ge a ipolela le mokgwa wa go šomiša seemo sa ditaba seo motho a lego go sona ka mokgwa wa kgatelelo le poelano. Motimele o atlegile go ngwala tiragatšo ya go gašwa radiong yeo e lebanego le ‘*apartheid*’ ya pušo ya ‘*National Party*’.

8.4 TEKANYO/PITLAGANYO YA SEFALA (TIKOLOGO)

Ge e le tikologo ya tiragatšo ya go ngwalwa e lebane le bothata bja papalego, ka gobane e le lefelo la pitlaganyo/tekanyo leo le hlokago bobeeo. Ge go bolelwa ka ditiragatšo tša go ngwalwa gona go na le ditšhitišo tše ntši tšeo di hlolago pitlaganyo, ka ge ditlabakelo ka moka di ka se kgonege go tšweletšwa sefaleng. Tikologo ya papadi ya go diragatšwa radiong ga e na le mathata/bofokodi. Ga e na pitlaganyo, ka gobane tikologo e tšweletšwa ke medumo le mašatana ao a lebanego. Ge e le bošego go kwagala medumo ya dikhunkhwane le ge e le ya dinonyana le digwagwa bjalobjalo. Tikologo e lemogwa ka ditsebe e sego ka mahlo. Gape bošego bo tlo tšweletšwa ke poledišano ge moanegwa a bolela ka ga leswiswi goba ngwedi le dinaledi. Ditsebe le boikgopolelo di bopa tikologo go feta mahlo.

Ka lebaka la go hloka pitlaganyo yeo gona bangwadi ba kgotsofaditše babogedi ka tikologo. Ka tsela yeo go ipopelwa mafelo a maswanedi ge tiragatšo ya radio e diragatšwa.

Ge e le tikologo ya terama ya go ngwalwa ya sefala e tšwelela ka mekgwa ya go fapana, ka ge go yona go šomišwa dilo tša go dirwa ke batho le tša tlhago tšeo go di tliša sefaleng e lego mathata. Mathata a magolo a yona ke ge go tšweletšwa tikologo ya tlhago (dinoka, dithaba, meedi, mehlare, mašemo, diphoofole, bjalobjalo). Ka ge di sa kgonagale go tšweletšwa sefaleng di hlola pitlaganyo.

Diterama tše dingwe tše di gašitšwego, ge di gatišwa di na le ditšhitišo, ge di lebane le sefala bjalo ka *Šaka la pelo ga le tlale* (1990), ya Serudu. Terama ye ya Serudu e gašitšwe pele e gatišwa. Taba yeo e swanetše go hlokomelwa.

Bjale go yo tsopolwa ditšhitišo go diterama tše: *Šaka la pelo ga le tlale* (1990) ya Serudu, *Modjadji* (1957) ya Franz le *Mošwang wa Matuba!* (1966) ya go ngwalwa ke Maredi.

- *Šaka la pelo ga le tlale* (1990):

(Koribana le mohumagadi ba bonala ba hlagola tšhemong).

KORIBANE: (O lebeletše masogana **a a agago legora**); Bona gore legora lela le bjang?

Mdi KORIBANE: Re tla ka ra ikhutša **dikgomo tša ga Etelele**.

KORIBANE: Nnete ruri, mogatšaka. (*Ba homola gannyane, ba le gare ba hlagola.*) Aowa **moratwana wola** re o weditše. A re yo ikhutša mola **moriting wa mpipi** (letl. 1-2).

MAESEL: **Saa! ... sa ... a ... O sware Tilo! Mmutla sa**, Phatane saa! ... saa ...! (letl. 4).

MMAKOMA: Matsobane, ... ke ile! Šal ... (*O ipiletša ka bodibeng go kwala phašaa! ya meetse.*

Banna ba ba bego ba hlapa ba tšhošwa ke modumo

wa meetse ba lebelela mola ba bonego
ngwanenyana a dutše. Ga a sa le gona (letl. 140).

Mabapi le tikologo, dikafoko/mafoko tše, **Ba hlagola ka tšhemong; a a aga legora; moratwana wola**, di gatelela mathata a go diragatšwa ga terama ya sefala. Gape di tiišetša le go gatelela **bogolo bja naga** bjoo bo ka se bewego sefaleng, ka go realo, ke mathata goba bofokodi bja terama. Go gatelela pitlaganyo ya sefala go bonala ka tekatekanyo ('*degree of comparison*'). **Saa! ... sa ... a ...!; o sware Tilo!** Tekatekanyo ye e gatelela bogolo bja lefelo, kudu ka ge mmutla gotee le dimpša, di na le lebelo.

Mohlala wo mongwe go tšwa go *Modjadji* (1957):

(**Diphororo tša Pipiti**: Go swantšhitšwe **noka e theoga thaba** e tšwelela ka le letshadi e elela go le letona. Kwa morago go na le **letlapa le legolo** la go swana le legaga goba lewa). Ka tlase ga letlapa go swantšhitšwe **metlhare ye megolo** le hloga) (letl. 3).

(**Lapa la Modjadji**. Kwa morago **ke legora**. Ka le letona le le letshadi ke **dintlo dikopantšwe ke lerakonyana**) (letl. 10).

Malebana le tikologo ge go hlokomelwa Serudu le Franz go lemogwa gore ba dirišitše mafelo a mehlala yeo e nyakilego go swana **diphororo tša Pipiti, noka e theoga thaba, letlapa le legolo, lapa la Modjadji**; le **dintlo di kopantšwe ke lerakonyana** ka ge ka moka ba gatelela bogolo bja lefelo.

Go tšwa go *Mošwang wa Matuba!* (1966) ya Maredi go tšweletšwa tikologo ya go se fapane le ya Serudu, ka ge e lebane le tlhago.

(Maswene a kopane pitšeng ya ona yeo e tieletšwego ka leotswaneng sethokgwaneng)

(letl.4).

MATLAKALE: (O rwele legong legetleng, o le **lahla kgorong**; o sepelela thoko šakeng go **lekola dipudi**. O hwetša di se tša tšwe di tswalelelwa) (letl. 14).

(Kgobalale o tšere matšatšinyana a fela a **etela dithaba tša Leolo** go bontšhiša naga yeo gabotse, gomme o ya go molaodi wa maphodisa e le ntšibuana go mmegela tšohle) (letl. 115).

Malebana le dikafoko/mafoko, go sa tiišetšwa mathata a tikologo kudu yeo e lebanego le terama ya go diragatšwa ya sefala:

Maswene a kopane pitšeng; yeo e **tieletšwego ka leotswaneng sethokgwaneng**; o le **lahla kgorong**; o sepelela thoko ya **šakeng**; **etela dithaba tša Leolo**. Dikafoko tše di sa tiišetša mathata a pitlaganyo ya tiragatšo ya go diragatšwa sefaleng. Ka gona go sa gatelelwa bofokodi bja bangwadi ba diterama tša go ngwalelwa go bapalwa sefaleng.

Bofokodi bjo bogolo bja ditiragatšo tše ke bja tikologo, ka gobane sefala ga se na le bogolo bja go akaretša ditaba tšeo ka moka. Pitlaganyo ya sefala e šitiša tšeo ka moka di thaletšwego go tšwa ditsopolong. Bjale ke bofokodi bjo mongwadi a swanetšego go itemogela bjona ge a ngwala terama ya go diragatšwa sefaleng.

8.5 KAKARETŠO

Ka kakaretšo go boletšwe ka sebopego sa terama I, seo se lebanego le nako ya go diragatšwa ga terama, poledišano (polelo) le tekanyo/pitlaganyo ya sefala mabapi le tikologo, baanegwa le ditiragalo. Malebana le taba yeo go lemogilwe maatlafatšo ya ditiro tša baanegwa le polelo ya go hlaloša semelo sa baanegwa. Go tsopotšwe mehlala e se

mekae go diterama tše: *Maaberone* (1940), *Bana ba mpa ba a jana* (1989), *O ka se kgolwe* (1993), *A mo swina ngwanana' thakana* (1991), *Ntšhuthethelele* (1985), *Nkgatoge* (1994), *Modjadji* (1957) *Šaka la pelo ga le tlale* (1990) le *Mošwang wa Matuba!* (1966).

Bjale go yo lebelelwa diphapantšho tše dingwe tša terama bjalo ka tiragatšo.

KGAOLO YA SENYANE

9.1 SEBOPEGO SA TERAMA II

9.1.1 Matseno

Ge go yo sekwasekwa sebopego sa terama II, go yo lebelelwa dikarolwana tše pedi e lego:

- go šomišwa ga ditaetšosefala le
- thulaganyo/go rulaganywa ga ditaba tša terama.

Malebana le thulaganyo ya tiragatšo, go yo hlokomedišišwa *Modjadji* (1957), *Thellenyane Batlabolela* (1991) le *Ntšhuthethelele* (1985), ka ge di na le bofokodi.

9.2 TŠHOMIŠO YA DITAETŠOSEFALA

Malebana le tšhomišo ya ditaetšosefala diterameng tša go ngwalwa tša be tša diragatšwa sefaleng le tša go gašwa moyeng ke radio, go yo lekodišišwa phapantšho ye e lebanego le go diragatšwa sefaleng le go gašwa moyeng. Go tlo lemogwa gore tša go gašwa ke radio ke tša go atlega, mola tša go ngwalwa tša sefala, e le tša go se atlege, ka gobane di na le ditšhitišo tša papalego.

Mabapi le tša go gašwa radiong go tlo dirišwa ditsebe go kwa ka fao babapadi ba bapalago ka gona, mola ge e le tša go ngwalwa tša diragatšwa sefaleng, go yo dirišwa mahlo go bona le ditsebe go kwa seo babapadi ba se dirago. Ge e le tiragatšo ya radio, batheeletši ba tlo kwa ka mantšu a babapadi ba bangwe gore mmapadi ke motho yo mogolo goba bjang. Go fa mohlala, ge e le mokgalabje/mokgekolo go tlo kwewa ka lentšu: go thothomela ga lentšu go laetša bogolo bjoo, ge e le ngwana go tlo kwewa ka lentšu, sello goba papadi yeo a e bapalago, ge e le ntweng

goba monyanyeng go tlo kwala mašata ao a laetšago tiragalo yeo, le tše dingwe ditiragalo, bjalobjalo. Tšeo ka moka di tlo kwewa ka ditsebe ge di diragatšwa rading. Fela ge e le tša go diragatšwa sefaleng, babogedi ba tlo bogela ka go bona ka mahlo gotee le go kwa ka ditsebe tšeo ba di bolelago gape le tšeo ba di dirago mo sefaleng. Mabapi le mehuta yeo ya ditiragatšo go yo lekodišišwa, popegoponagalo.

Go ditaetšosefala go ka hlalošwa ka botlalo dipopegoponagalo tša moanegwa. Tebelelego ya moanegwa gantši e sepelelana le semelo sa gagwe. Go diterama tša dikhomedi (metlae) go fela go hwetšwa baanegwa ba ba hlophelwago magorong ao a itšego go ya ka popego ya mmele, bjalo ka baratani ba bafsa (lerato), mošomedi yo mokoto yo a thušago bokamotswadi wa bana le tše dingwe, bjalobjalo. Mo go ditlhalošo tše di amago popego ya mmele go hwetšwa le ditlhalošo ka ga tebelelokakaretšo ya moanegwa e lego diaparo, bjalo ka kefa, roko, dipheta, sutu, dikorone, bjalobjalo, gape le ditlabelo tša go swana le dithunya, marumo, melamo le tše dingwe, bjalobjalo. Go tiragatšo ya go diragatšwa sefaleng dilo tšeo di tlo fa babogedi tshedimošo ya mahlo ka ga moanegwa malebana le mošomo, bogolo, maemo setšhabeng le tše dingwe gape. Popegoponalo ye e swanetše go tšweletšwa ka gare ga ditaetšosefala mo mathomong a terama ge mongwadi a thoma go laetša ponagalo ya babapadi la mathomothomo. Ke ka mo matlakaleng a mathomo go laetšwago seo motšweletši wa tiragatšo a swanetšego go se phetha ka ga babapadi ba yona, le ka mo mongwadi a nyakago gore baanegwa ba lemogwe ka yona.

Malebana le popegoponagalo katlego le bokgoni bja mongwadi bo tšweletšwa gabotse go diterama tša go gašwa tša radio. Go tlo tšopolwa mohlala go papadi ye, *O ka se kgolwe*, ya Rapetsoa (Serudu le Masola, 1993: 2).

Baraloki

THUŠANG GOAPALA: Motšweletši wa dipapadi tša sefala. Mengwaga ke ± 45.

KEFELETŠWE: Mosadi wa Goapala. Ke **morutišigadi**. Mengwaga ke ± 43.

KETLABONA: **Moemedi** wa Kualekua Tasty Wineries. Mengwaga ke ± 48.

MFANA' SEKHAYA: **Raletlotlo** papading tša go tšweletšwa ke Goapala. Mengwaga ke ± 48.

MAŠELENG: **Ralebenkele** wa go ikgogomoša. Mengwaga ke ± 48.

SEMOKO: **Radipese**. Monna yo **bogale**. Mengwaga ke ± 46.

LEBEDIŠA: **Hlogo ya sekolo** se se phagamego. Mengwaga ke ± 50.

Le ba bangwe, bjalobjalo.

Malebana le mengwaga yeo e bontšhitšwego ka godimo go gatelelwa **go gola (ga bona)** ka ponagalo ya mahlo. Gape **le go oketšega ga matšatši** mo bophelong. Ka popego ponagalo ya mahlo go itšhupa gore ke motho wa magareng.

Morutišigadi, moemedi, raletlotlo, ralebenkele, bjalobjalo: Mantšu ao a gatelela le go tiiša **maemo a bona** gore ba na le sa bona (ditseka), ka gobane **meaparo** ya bona e se ya tlwaelega, e le ya maemo a godimo. Go ya ka ponagalo ya bona, ka **meaparo, mesepelo** le **ditiro** go tiišetša **botšhephi bja bona** setšhabeng.

Wa go ikgogomoša; yo bogale: bjalobjalo. Ka dikafoko tše go tiišetšwa le go gatelelwa dimelo tša bona ka botlalo, ka ge ditiro tše di bonwa ka mahlo ke motho mang le mang.

Malebana le popegoponagalo ye, kudu ya maemo le ditiro tseo di bonwago ke batho ka mahlo di tiišetša katlego goba bokgoni bja bangwadi ba diterama tša go gašwa moyeng tša radio.

Ge e le ditiragatšo tša go ngwalwa tša go diragatšwa sefaleng, bangwadi ba laetša bofokodi, ka gobane ba se sa hlokomedišiša dipopegoponagalo tša ditaetšosefala tseo bangwadi ba dipapadi tša go gašwa ba di dirišitšego ge ba ngwala go tšweletša katlego ya diterama tseo.

Go bangwadi ba ditiragatšo tša Sepedi ka kakaretšo, go tšweleditšwe bofokodi bjoo, ka ge ba se ba laetša dika tseo tša popegoponagalo ge ba thoma go ngwala, e ka ba go tema ya pele (matseno) ya papadi moo go swanetšwego go tšweletšwa baanegwa, mengwaga ya bona, dimelo ka boripana le tše dingwe tseo di lebanego le baanegwa, le sebopego sa moanegwa, bjalobjalo. Bjale ge mongwadi a di tšweletša mo gare goba mafelelong a terama ya go ngwalwa, gona ke bošaedi. Go tlo tsopolwa mehlala e se mekae ye e itšego go tšwa go terama ye *Thellenyane Batlabolela* (1991) ya Puleng. Mabapi le tshedimošo ye e lebanego le popegoponagalo matlakaleng a 6 le 113, Puleng o tšweleditše ditebelelego tša Tintela le Kotentsho ka tsela ye:

TINTELA: (*A šikinya hlogo ya nkgokolo*) (letl. 6).

KOTENTSHO: (*Ka boinyatšo. ... A bile a ingwaya nko ya khabetšhe*) (letl. 113).

Ditaetšo tše **hlogo ya nkgokolo** le **nko ya khabetšhe**, di swanetše go ngwalwa mathomong/matsenong a terama. Bjale ka ge di se di tšweletšwe pele kua mathomong a tema goba matsenong a tiragatšo, gona di tlišetša mmadi tshedimošo ya gore Tintela o na le **hlogo ye kgolo**, ge e le Kotentsho yena o na le **nko ya nkgokolo**. Ka fao ditaetšo tseo di sedimoša mmadi gore masogana ao a kgobe go laetša a be a tloga a befile. Ditaetšo tšona ga se tša fiwa motšweletši wa tiragatšo ka tshwanelo, ka gobane di le matlakaleng a gare le a mafelelo a terama. Go dira ka mo

Puleng a dirilego ka gona terama ya gagwe e thoma go swana le padi ye e ngwadilwego ka go šomiša poledišano fela.

9.3 THULANO/GO RULAGANYWA GA DITABA TŠA

TERAMA

Thulano ya diterama tša go gašwa moyeng ke radio ga e na le bofokodi (mathata) ka ge e kgotsofatša batheeletši. Eupša ge e le thulaganyo ya ditiragatšo tša go ngwalwa tša go diragatšwa sefaleng e na le bofokodi. Ge go hlokomedišišwa *Modjadji* (1957) ya Franz, go bonala gabotse gore ga e na le maatlakgogedi. Bjale ge go lebelelwa *Thellenyane Batlabolela* (1991) ya Puleng le *Ntšhuthethelele* (1985) ya Nkadimeng, go tšona go tšwelela bofokodi bjo bongwe, e lego bja gore thulano ga e tšweletše maatlakgogedi ka tshwanelo ka lebaka la thulaganyo ya ditaba. Ge go hlokomedišišwa *Modjadji* (1957) go bonala gabotse gore go na le maatlakgogedi.

Terama ya Franz e thoma mo *Modjadji* a ilego a kgopela go badimo gore ba mo fe maatla a Modimo le motho. Badimo ba na le pelaelo, ka gobane go ka se kgonege gore yena e be mothodimo. Taba yeo ke sethakgodi, ke mo go tšwelelago thulano ye e lego gare ga maatla a motho le a Modimo. Le ge go le bjalo, malebana le kalotaba ya terama ye *Modjadji* (1957), mongwadi o tšweletša maatlakgogedi ge *Modjadji* a kgopela badimo gore ba mo fe mphokgolo ya bophelo. Mpho yeo ke ya gore e be mothodimo, ke go re a be le botho, tlhompho le lerato. Ka tsela yeo a phele go ya go ile. Ke ka lebaka leo go hlalošwago ge:

- A lebalela Mohlaba bošoro bja gagwe.
- Go tsena Ngwetšana le Naletšana ba phelela *Modjadji*, gore bophelo bja gagwe bo se fele.

Modjadji ke seka, ka go realo o emela batho ka moka. Ka fao babadi/babogedi ba swanetše go itswalanya le yena ka go ba yo botho. Botho bjoo bo swanetše go phediša batho go ya go ile. Tšwetšopele ya terama ye e bonala ge go tsena Ngwetšana la mathomo (letl. 18), tema ya 2 ge go bolelwa ka ga ‘mephato ya banna’ (letl. 21). Sethakgodi sa mohuta woo se sepedišana le go diegiša lebelo. Maatlakgogedi ga se a ngangega kudu, fela a tiile. Ka go realo, boikgopolelo bo a tšwelela.

Ka go ngwala *Modjadji* (1957) Franz o ile a nyaka go hlaloša bomothodimo bja Modjadji. Ke ka fao go nyakwago go tiišwa therešokgolo ya gore motho yo mongwe le yo mongwe o swana le Modjadji, ke go re ke yena mothodimo. Go gatelela le go tiišetša taba yeo mongwadi o hlaloša ge boMohlaba ba hlasela ba gaModjadji. Ka tsela yeo maatla a bomotho bja Modjadji a ile a fenywa boMohlaba, ka gobane maatla a boModimo bja gagwe a ile a mo gaogela. Tlhabano yeo e hlalošwa go tema ya 2, temaneng ya 2. Moanegwa yoo e lego lentšu fela o hlalošetša Modjadji, Malome le Ngwetšana bao ba dutšego ka go iketla; le ka fao bahlabani ba hlabanago ka gona. Tlhalošo yeo ya tlhabano ga e kgotsofatše babogedi ka gobane:

- Ga go letšhogo mo go boModjadji.
- Bošoro bja tlhabano ga bo kgonwe go hlalošwa ka mokgwa woo.

Ka go realo bomotho bja Modjadji bo emela bofokodi bja motho. Ge e le boModimo bja Modjadji bjona bo emela maatla a gagwe a lerato, kgaogelo, mabobo, bjalobjalo.

Bofokodi bja terama ye *Modjadji* (1957) bo lebane le ge Modjadji a hlalošwa e le yo borutho, wa lerato le kgaogelo, gotee le tše dingwe, bjalobjalo. Thulano yeo (gare ga bomotho le boModimo) e a hlokega, ka go realo go hlokega maatlakgogedi.

Ka tsela yeo thulaganyo ya terama ye ga se ya atlega. Franz o tšweleditše ditiragalo tšeo di lebanego le thulano. Thulano ye kgolo ke yeo e bonagalago gare ga bomotho le boModimo. Ka go realo sethakgodi seo ga se felele felo, ka ge e le makalo go mmadi. Mo go tema ya 1, mongwadi o gatelela boMothodimo bja Modjadji, kudu go melao yeo e laolago pušo ya ba gaModjadji. Go tiišetša taba yeo ya maatla a boMothodimo Mmadsiri o bolela go re:

... re fihlile **felong ga badimo**. A re ye go dula letlapeng lela gore **ke go hlahle** ka tšeo **di tla go go hlagela** bošegong bjono (letl. 3).

Ge go hlokomedišišwa tiragatšo ye go tšweletšwa dithulano, bjalo ka dipego, ka ge go laetša gore nako ye ntši baanegwa ba begelana ka ditaba tšeo di tlogo direga go Modjadji. Go tema ya 1, Mmadsiri o fa ditaelo tšeo Modjadji a swanelwago ke go di latela, ka gobane o tllilo ba mmakgoši. Ka morago ga go kwa ditaba tša badimo, Modjadji o fetola ka go re:

Aowa, go sele. E tla letšatši la **pušo ya ka**. E tla **bophelo bjo bo sa felego** ...Aowa, gona **pušo ya ka e phethegile**, gobane botšofadi **e tla ba motswalapušo** ... Ga ke motho fela ... **ga ke modimo fela** ... **Ke Methodimo** ... ke Modjadji (letl. 10).

Maatla a Modjadji a boMothodimo a gatelelwa ke Mmadsiri ge a bolela ka go fenya manaba mo go tema ya 2. Taba yeo e lebane le tiragalo ya ntwaga ya lehloyo le lenyatšo. Go ka tsopolwa mohlala wa taba ye ge o bolelwa ke Rakoma ka go re:

Mephato ya banna yona e lokile. **Ba tlwaetše marumo a bona**. Ke bagwera. Diphošo tšona ga di hlokege, eupša **phošo ke bophelo bja motho**. **Ba itokišeditše ntwaga ka Modjadji** (letl. 21).

Mongwadi o tiišetša **go loka** ga Modjadji ka go tšweletša tiragalo ye bohlokwa ya gore ntwā yeo e felela ge Modjadji a fetoga motho wa **go ba le toka** setšhabeng sa ba gaMudabatshindi. Go gatelela go loka fao Modjadji o re:

Mahlo a Mohlaba, Makgato le Motlokwa **a lebile rena**. Moetapele ke yena Mohlaba. O rata gore Modjadji, **e be Mohlanka wa gagwe** (letl. 22).

Bjale temeng ya 2 go kgalwa dintwa tšeo di tlogo hlola masetlapelo setšhabeng sa ba gaModjadji le sa gaMohlaba. Bošoro bjoo bo gatelelwa ke Malome ge a kgala taba yeo ka go re:

Le a rereša, mma. Ga go khutšo lefaseng. **Lerumo le goka lerumo. Boitefetšo bo tswala boitefetšo...** mahlo a bona a hwibitše mme ditsebe di thibilwe ke modumo wa ntwā (letl. 17).

Go gatelela bomotho bja Modjadji le lerato la gagwe la go hlakana le tlhompho, yena ka nama o re:

Mohlaba **a se ke a bolawa, a swarwe** (letl. 28).

Ge go nyakwa lebaka Malome o tšwela pele le go gatelela gore, **madi a bogoši ga a tšhollwe**. Badimo ba ka **ema ka maoto** ba se ba robalele, gomme ba welwa ke kotsi (letl. 28).

Se bohlokwa gape ke go re ditiragalo tše ka moka di emela thulano gare ga motho le Modimo. Modjadji o bolela taba yeo ka gore:

Ngwetšana o tla fetoga Modjadji. Ge batho ba mmona ba swanetše go re: **Ke yena Modjadji**, ka gobane Modjadji, ka boeng bja gagwe **a ka se sa**

bonwa ke motho. **E tla ba lentšu la gagwe fela le**
le fihlelelago batho (letl. 37).

Ka lebaka la ditiragalo tše bjale thulano e fedile ka gobane Modjadji a fetogile Modimo. Ditiragalo tšeo di laetša go se atlege ga terama, ka go realo, e na le bofokodi.

Ge e le moko wa ditaba wa *Thellenyane Batlabolela* (1991), o lebane le boitshwaro, ke go re go ka thwe motho o swanetše go phela bophelo bjo bobotse, gape bja go hlompha batho. Ge motho a sa dire bjalo, gona o tlo ikhwetša a lebane le mathata ao a tlogo be a mo lemoša phedišano ye botse le batho. Go kalotaba go lemogwa gore Thellenyane ke motho wa maemo a godimo. Ge go hlokomedišwa maemo ao a gagwe go hwetšwa gore ke ngwana wa mohumi. Bohumi bjabo bo laetšwa ke ntlo ya gabo ye kgolo ye botse ya go ba le diphapoši tše ntši gotee le phahlo ya mabonwa. Batswadi ba Thellenyane (Batlabolela le Mmathapelo) bona ke dirutegi. Ka lebaka la thuto ya batswadi o hloka taolego, ka gobane a bolela gore mohu tatagwe e be e le moruti wa purabura, mola ka go le lengwe mmagwe (Mmathapelo), e le mooki e sego mooki fela, eupša '*sister tutor*' (letl. 1). Ka go bolela ka batswadi ba gagwe bjalo o nyaka gore bagwera ba gagwe ba se mo nyatše gomme maemo a gagwe a hlatlogele godimo. Borapedi bja lapa la boThellenyane bo godiša maemo a gagwe.

Thellenyane ke setšhephi, ka ge a be a sa apare diaparo tša theko ya fase. Taba yeo e tiišwa ke polelo ya gagwe ge a botša kgaetšedi ya gagwe Retlabona, gore a hlokomele gore diaparo tšeo a di aperego gonabjale, 'di tla kua ga sekete sa diranta' (letl. 13). Ke motho wa lenyatšo, wa letagwa, wa sebogo, bjalobjalo. Ka morago ga mathata a kotsi ya sefatanaga o ile a fetoga, ya ba motho wa boikokobetšo, wa tlhompho, wa go rata batho le tše dingwe. Gaseselo o kgahlwa ke ge Thellenyane a amogela seo a lego sona lehono (letl. 65). Ke motho wa phišegelo, wa mahlahla le kgotlelelo. Thellenyane o kgotleletše dipolelo tša bagwera ba gagwe bao ba bego ba re o palelwa ke matriki. Yena o ile a kgotlelela go fihlela ge ba '*Matriculation Board*' ba mo fa setifikeiti sa '*age exemption*'. Gape o

katane le go nyaka dipasari le ge bagwera ba mo kwera. Fela seo ga se sa ka sa mo duba moko go fihlela ge a hwetša seo a se nyakago.

9.4 BOFOKODI BJA *THELLENYANE BATLABOLELA* (1991)

Malebana le bofokodi, ka tshwanelo Thellenyane o swanetšwe go kokobetšwa pele a ka amogelwa gape. Kokobetšo (*go ya fase*) le kamogelo tša gagwe di ka akaretšwa ka mokgwa wo:

Kokobetšo	Kamogelo
Thelelenyane ga se a tšwelela dithutong	O ithuta bongaka bja boopedi a tšwelela
Kotsi (bošaedi)	Lerato (boikarabelo, kgotlelelo)
Leoto le ripegile	O sa phela
Ngwana o hlokagetše ka lebaka la bošaedi bja gagwe	Tlhokagalo ya mmagwe (le yena o kwa bohloko)

Le ge lenyalo la Thellenyane le ka bitšwa sehloa go tema ya 5, temana ya 1 ga se sehloa sa mmannete, ka ge nnete e le ge Thellenyane a gobetše le ge leoto la gagwe le ripegile gape le ge a leboga bophelo ka go re:

Ke bone Modimo ga a lahle ngwana wa gagwe.
 Ge nkabe e se baoki ba go swana le boLerato
 Tladi le dingaka tšeo di mphilego thušo ka
 potlako, nkabe re bolela di šele lehono (letl. 65).

Ka tsela yeo thulano gare ga **go loka** le **go se loke** e fedile. Thellenyane (moanegwa yo go itswalanywago le yena) o fetogile motho wa tlhompheo le lerato. Go ka thwe **leoto** la gagwe le emela **boke**. Bjalo ka ge le ripilwe gona **boke** ga bo sa le gona.

Babogedi bjale ba tseba gabotse go re:

- Le boTintela ba tla boa ba amogela Thellenyane.
- Gape tshenyego ya koloi e ka se be le maatla kudu.

Ka fao taba yeo go ka bolelwa gore ke bofokodi bja tiragatšo ye, ka gore go tloga moo maatlakgogedi ga a sa hlwe a na le maatla a nnete (tshwanelo). Ka go realo tlemollo ya lehuto e šetše e le molaleng. Taba yeo e sa nyakago tlhokomelo ya babogedi ke tlhokagalo ya ngwana yoo, ka ge Thellenyane a sešo a hlokofatšwa (otlwa) go molato wo mošoro woo a o dirilego, gore babogedi ba mo amogele. Ka fao taba yeo e sa godiša maatlakgogedi go fihlela ge mmagwe a hlokagala. Tema ya 5, temana ya 4 di fetoga potšišo ya gore na tlhokagalo ya mmagoThellenyane e ka okobatša manyami a tlhokagalo ya ngwana yola? Phetolo ke **Aowa**.

Le ge go le bjalo gape go sa na le mathatanyana a mangwe ao a tshwenyago ge go lekodišišwa tlemollo ya lehuto. Taba ya pele ke gore kokobetšo go tema ya 3, temana ya 3 le ya 4, go bolelwa ka go hloka kwelobohloko ga Kotentsho le Kekwele ge Thellenyane a hweditše kotsi ya sefatanaga a le bookelong; le ka fao Lefehlo, Kgobadi le Gaseselo ba kwelago Thellenyane pelo bohloko le go mo homotša kua bookelong. Ge e le tema ya 5, temana ya 5 yona e lebane le kamogelo mo go bolelwago ka moletlo wa Thellenyane moo a lebogago thekgo ya bagwera ba gagwe le batswadi gotee le Modimo ge a kgonne go phethagatša boikano (dithuto) bja gagwe gape le bagwera ba gagwe Gaseselo, Kotentsho, Tintela, Kekwele le ba bangwe bao ba kgopelago tshwarelo go tšeo ba di dirilego Thellenyane. Le ge go le bjalo seo se sa kgotsofatšego ke go se latelane ka tshwanelo ga ditiragalo tšeo. Ka tsela yeo sekgala seo, go tloga go tema ya 3, temana ya 4 le 5, le tema ya 5, temana ya 5 ke se segolo. Ka fao seo se fokotša maatlakgogedi, ka gobane Thellenyane a fetogile motho wa go loka. Ka lebaka leo bofokodi bo tšwelela ge go sešo go fihlwe sehloeng. Ka tsela yeo gona fao thuto/boitshwaro e gatelelwa le go feta.

Toro ya Gaseselo go tema ya 2, temana ya 2 le dikotsi tseo di latelanago ka tlhatlamo di tiišetša bofokodi bja tiragatšo ye *Thellenyane Batlabolela* (1991). Le ge go le bjalo toro yeo ke thekniki ya go godiša maatlakgogedi. Go latelantšha toro le kotsi go swanetše go ba sehloa ka mokgwa woo, Puleng (mongwadi) o sentše maikemišetšo a gagwe a go godiša maatlakgogedi ka tshwanelo, ka gobane o ile a tšwela pele ka go ngwala ditema tše 4 le 5 ge sehloa se šetše se fihleletšwe.

Taba ye nngwe gape ke ya inšorensense. Tlhalošo ya ditaba tša inšorensense go tema ya 4, temana ya 2 e lebane le kalotaba. Gona moo ge e le tlemollo ya lehuto ga e na le maatla, ka gobane e tsene ka kgapeletšo. Tabataba ke gore, go be go otlela motho wa letagwa, gomme gwa hlokagala ngwana yoo a se nago molato. Go senyega ga koloi ga go bohlokwa, ka gore ga go swane le polao ya motho (ngwana). Ge tiragatšo yeo e badišišwa gabotse go lemogwa gore mathata ao a fetoga dinyane. Ka tsela yeo, tseo ga di kgodiše mmadi (e lego motho).

Ka kakaretšo ge go lekodišišwa thulano go *Thellenyane Batlabolela* (1991) go lemogilwe gore ka boripana thulano yeo e na le bofokodi/maatla, ka gobane gantši mongwadi o thulantšha baanegwathuši. Ka fao ke thulano yeo e šomago go godiša maatlakgogedi fela, ka ge go ya ka Groenewald (1993: 20) thulano ya mmakgonthe e le yeo e thulantšhago molwantšhwa le molwantšhi, bjalo yona e bohlokwa, ka gobane e le thulano yeo e lebanego le maikemišetšo a mongwadi. Ke ka fao Puleng a laeditšego bofokodi bja terama ka gona kudu ge a rulaganya ditaba.

9.5 BOFOKODI BJA TERAMA YA NTŠHUTHELELE (1985)

Malebana le terama ye, *Ntshuthelele* (1985), go lemogwa gore go na le bofokodi, kudu bja thulano yeo e tšweletšwago ke baanegwa. Thulaganyo ya tiragatšo ye e bopilwe bjalo ka diterama tše pedi e lego: **teramakgolo** yeo ka gare go yona go nago le **teramannyane**. Go ngwalwa ga terama

ka tsela ye go laetša bofokodi bja mongwadi (Nkadimeng) kudu, ka gobane bo aparela thulaganyo ya papadi.

9.5.1 Kakaretšo ya *Ntshuthelele* (1985)

Mashokudu le Pebetse (monna le mosadi) ba bonala ba hloka lethabo ka lapeng. Mashokudu o thomile ditaba di šele. Yena o ratana (lerato la sephiring) le Selemagae mogwera wa Pebetse. Mashokudu o thabela ditiro tšeo di dirwago ke Selemagae mola e se mosadi wa gagwe. Selemagae o itira wa go loka go Pebetse. Selemagae o befediša Pebetse ka go tsena ditaba tša lapa la gagwe. O kgopela tshwarelo go Pebetse, ka gae a ba fahlile ditabeng tša lapa la bona.

Mashokudu le Pebetse ba etetše lapeng la Selemagae. Mashokudu o gana lapeng la Selemagae ebile o raka mosadi. Pebetse o boa gae, o hwetša Mashokudu (monna wa gagwe) a robetše le Selemagae. Pebetse o swere bothata ka monna wa gagwe yo a sa hlwego a dula ka gae ka tshwanelo. Mashokudu o dula ga Selemagae. O tlogetše lapa le bana ba gagwe. Mashokudu o boile ka lapeng ka mmetela. Selemagae o rela Mashokudu gore a rake Pebetse ka ngwakong go tle go dule yena. Nnete o dira bjalo, gobane a tšere diaparo tša Pebetse a di pharega ntle batho ka moka ba motse ba mo lebeletše ba kgotsa tšeo a di dirago. Ba leka go mo kgala eupša o befetšwe.

Ka morago Pebetse o a hlokagala; bjale Selemagae o dutše tlhenkge (gabotse) ka ngwakong wa Pebetse bjalo ka mosadi wa Mashokudu. Sepeke ke ngwana, ebile o godile ke monna fela Mashokudu o a hlokagala. Selemagae o re ke yena ke yena ka phahlo ya Mashokudu. Sepeke, o meletše Selemagae meno a ka godimo. O nyaka ntlo yabo fela Selemagae o a gana. Sepeke o bega taba maphodiseng. Masetrata o nyaka bohlatse bja lenyalo go Selemagae bo a hlokega. Sepeke o ntšha mabohlatse ka moka go masetrata yoo a laelago Selemagae gore a šuthelele Sepeke ka lapeng labo.

Ge go sekasekwa terama yeo go lemogwa gore go tloga go tema ya 1 go fihla go tema ya 3 (matl. 1-91), ke **teramakgolo**, yeo e nago le baanegwathwadi e lego: molwantšhwa (Mashokudu), molwantšhi (Pebetse) le mohlohleletši (Selemagae) gotee le baanegwathuši ba yona. Mola gape go tloga go tema ya 3, temana ya 2, mo go hlalošwago ge Selemagae a hlohleletša Mashokudu gore ka yona nako ye a nape a rake Pebetse yena a tle ka ntlong (matl.91-101). Ke mo go thoma teramannyane. Go tema ya 5 ke mo go hlalošwago ge Sepeke bjale a thoma go lwantšha Selemagae ka thoto ya batswadi ba gagwe (Mashokudu le Pebetse). Go tloga go tema ya 5, temana ya 1-5, (matl.91-101) ke mo tlemollohuto ya **teramannyane** e thomago gona ebile e felelago ntshe. Go **teramannyane** ye Nkadimeng o tšweleditše baanegwathwadi ba bangwe e lego Selemagae, Sepeke le ngwako (thoto), bao go **teramakgolo** e bego e le baanegwathuši. Fela le ge go le bjalo, go tšweletšwa moanegwathwadi wa mohlohleletši (Selemagae) e le molwantšhwa wa **teramannyane** e lego ya bobedi moanegwathuši (Sepeke) morwa wa Mashokudu le Pebetse e le molwantšhi, gomme ntlo ya boSepeke e le mohlohleletši.

Go tema ya 1, temana ya 1, ke mo go bolelwago ka go hloka khutšo ka lapeng la Mashokudu le Pebetse ka lebaka la go ratana ga Mashokudu le Selemagae mogwera wa Pebetse. Nkadimeng o tšweleditše thulano yeo e lego ka lapeng la Mashokudu le Pebetse, ka ge bjalo bobedi ba gerulana ka meselana ya mahlo. Bona ba boledišana ka sewelo, ka ge yo mongwe le yo mongwe a šogana le tša pelo ya gagwe (letl. 1). Thulano yeo e lego gona ke taba ya semaka ya lerato la sephiri la Mashokudu le Selemagae. Go tema ya 1, temana ya 2 go bolelwa ka ga go thongwa ga go ratana ga Mashokudu le Selemagae ka lapeng la Pebetse. Ke ka ntlong yeo fao go bago le kgonontšho yeo e tšwelelago ge Pebetse a tlogela Mashokudu le Selemagae ba dutše mola yena a eya go robala.

Gona temaneng ya 2 Selemagae le Mashokudu ba bontšha ba na le lerato la sephiri ka go re:

Selemagae le Mashokudu ba šetše ba nnoši, gomme bobedi bo swere ke matšhona, bolwetši bja maitirelo. Ka morago ga kgakanego ya dingongorego tša dipelo, ba alafa bolwetši bja bona ka pheko ya go batamelana (letl. 7).

Go **teramakgolo** ye go tšweletšwa dithulano tše di lego magareng ga baanegwathwadi e lego Mashokudu (molwantšhwa), Pebetse e lego molwantšhi le Selemagae e lego mohlohleletši. Taba ya thulano e tšwelela gabotse go tema ya 1, temana ya 3 ge Mashokudu a reta dijo tšeo di apeilwego ke Selemagae (e sego Pebetse), ebile a ekwa bose (letl. 20). Gape le ge Mashokudu a ponyaponyetša Selemagae ka mahlo gomme Selemagae a ikgantšha ka go šikinya nkgapa (letl. 21). Thulano ye e golela pele kudu ge Selemagae a tsena ditaba tša lapa la Pebetse ka mo go sa kwešišegego mo go tema ya 1, temana ya 2. Mashokudu o thulana le Pebetse, ka gobane a ganela ka lapeng la Selemagae.

Pebetse o boile lapeng la Selemagae o hwetša ditšhwene di sohlotše bana. Mashokudu o hloka botšhabelo o fotlela Pebetse go tema ya 1, temana ya 6. Go temana ya 6, Pebetse o kganyogela Mashokudu madimabe go tšeo a di dirago tša lerato go Selemagae. Ka lebaka la lerato go Selemagae Mashokudu o napile ga a sa le bea lapeng la gagwe. Ka go realo o tlogetše lapa la gagwe o dula le Selemagae, mo go tema ya 2, temana ya 2.

Mashokudu o thulana le Selemagae ka tša lerato, kudu ge a na le boitsholo a gopola badimo babo. O thomile go nagana ka ba ba hwilego, melato ya bona e fedile mo go tema ya 2, temana ya 4. Mashokudu o itshola ka go iphatela segola lapa le le gona ditaba tše di mo temaneng ya 4.

Thulano ye kgolo gare ga Mashokudu le Pebetse ke ge Mashokudu a botša Pebetse gore a šuthelele Selemagae ka lapeng a rata goba a sa rate tema ya 2, temana ya 5. Mashokudu o hladile lapa la gagwe bjale o botša

Selemagae gore o hladile Pebetse gomme mosadi ke yena bjale, tema ya 2, temana ya 6 (letl. 47).

Mo go tema ya 3, temana ya 1 ke moo maatlakgogedi a golelago pele, ge bjale Mashokudu a ntšha diaparo tša Pebetse a di phara ntle boRaesetša, Mmatladi (basadi ba motse) ba mo lebeletše, ebile ba mo kgala ba kgotsa tiragalo yeo. Le ge go le bjalo Pebetse o ikana ka bosadisadi bja gagwe ka go re:

Nna ge ke hwa ke tlo hwa le bana ba ka! Go fo
hlwa go le ka wona mokgwa wo; ga se mathomo
ka nna, ebile e ka se be mafelelo ka nna (letl. 54).

Go tiišetša le go gatelela bosadisadi bja gagwe go tšwela pele Pebetse o re:

Le ge ba ntaya mohla ke tloga ga gešo, ba bagolo
ba itše tša bogadi o tlo di hwetša, gomme o se di
makalele, eupša o di kgotlelele (letl. 55).

Ye ke thulaganyo yeo e lebanego le thulano ya terama ye kgolo. Ka go realo, go tema ya 3 go fihla go tema ya 5 ke thulano yeo e lebanego le teramannyane yeo Selemagae e lego molwantšhwa. Ka tsela yeo Selemagae o tiišetša bofokodi bja molwantšhwa (Mashokudu) wa teramakgolo ka go re:

Ke gore **ke hlologetše go ipona** ke le mosadi wa basadi, **ke šupa ka monwana**. Gape batho ke go dula fase, ba nama maoto, e sego go kudupana le go hunyela. **Fela ge o paletšwe**, e tlo ba maswabi a magolo go nna. Naa go wena go tloba bjang? (letl. 56).

Taba ye e gatelela **go se loke** ga Selemagae. Ka morago ga thulano ya Mashokudu ge a phuthetše Pebetse tša gagwe, gomme a šetše le Selemagae ka ngwakong, o a hlokagala tema ya 3, temana ya 2. Ka go realo go tsoga thulano gare ga Sepeke (morwa wa Mashokudu le Pebetse) le Selemagae sebakwa ke ntlo ya batswadi ba gagwe yeo go dulago Selemagae ka go yona, tema ya 5, temana ya 2. Selemagae o lekile go baka ntlo go fihlela ge Masetrata a namola ntwā yeo, ka ge bohlatse bo na le Sepeke. Sephetho ke gore thoto ya Mashokudu le Pebetse e fiwe Sepeke ka semolao.

9.6 KAKARETŠO

Gantši diterama tša sefala di na le bofokodi bja thulaganyo, gape tša ba tša hloka maatlakgogedi. Taba yeo e hlokomešitšwe ge go sekasekwa dithulaganyo tša *Modjadji* (1957), *Thellenyane Batlabolela* (1991) le *Ntšhuthethelele* (1985). Bofokodi bja *Modjadji* (1957) ke go re, thulano gare ga bomotho le boModimo ga se ya phethega gore go be tekatekano. Ka lebaka leo, maatlakgogedi a a hlokega, ka gobane Modjadji o swantšhwa bjalo ka motho yo a nago le maatla a Modimo. Ge e le *Thellenyane Batlabolela* (1991) le *Ntšhuthethelele* (1985) thulano mo go tšona e felela mo mathomothomong a terama. Go tloga moo diterama tše ga di sa na le maatlakgogedi. Nkadimeng ge a lemoga taba yeo o ile a thoma ka thulaganyo ye mpsa a leka go tsoša maatlakgogedi ka tsela yeo, fela a se atlege.

Mafokodi a mohuta wo ga se a lemogega tiragatšong tša radio, ka ge e le tša go atlega. Lebaka ke gore batheeletši ba ka se di amogele ba di theeletša, ke ka tsela yeo ditiragatšo tša radio e lego tša go phela, ka ge di gašwa, di theeletšwa gomme batheeletši ba ipshina ka go di theeletša. Go tša sefala go hlokega babogedi. Diterama tšeo di ngwalelwa lengwalothuto di balwa ke bana ba dikolo ga di diragatšwe, ka gobane go se na le babogedi bao ba tlogo di phediša.

Bjale go ya go hlokomelwa **thumo** e lego kgaolo ya lesome.

KGAOLO YA LESOME

10.1 THUMO

Kgaolo ye e lebane le thumo ya phatišišo ye, yeo e tswalelwago ka nyakišišo ya ditaba go ya ka dikgaolo. Go tlo tlaleletšwa ka go senkasenka ditlhopho tša diterama tša Sepedi. Dikgoro tša nyakišišo ye di tlo tswalelwa ka go gatelela bohlokwa bja diterama tša bogologolo, tša sebjalebja le tša elektroniki.

10.2 KGAOLO YA PELE

Kgaolo ye, e lebane le motheo wa nyakišišo ya dingwalo (diterama) tša mathomo tša Sepedi e lego tša bogologolo le tša sebjalebja. Go tšwela pele go lekodišitšwe maikemišetšo a lengwalonyakišišo le, e lego (a) go bontšha ka mo dingwalo tša tiragatšo ya sebjalebja di tšweletšago phetogo ya bophelo (e sego setšo) bja Bapedi ka gona le (b) ka fao bokgoni bja bangwadi bo tšweletšego (godilego) ka gona. Gape go lemogilwe mathata ao Breed (1956) a kopanego le ona ge a leka go hlopha diterama tša Sepedi.

Go taba yeo ya motheo wa nyakišišo ya dingwalo (diterama) tša mathomo tša Sepedi, se bohlokwa e bile tlhalošo ya tiragatšo ya bogologolo yeo e tšweleditšwego ke Finnegan (1970) le Dhlomo (1939), gomme gwa laetšwa diphapantšho tša tšona gotee le sebopego. Go tšwela pele go taba yeo ya dingwalo (diterama) go laeditšwe phapano gare ga terama ya bogologolo le ya sebjalebja, bjalo ka ya sefala, ya radio le ya thelebišene le diphapantšho tša tlhelo gammogo le tša tlaleletšo.

Go hlokometšwe gape kgolo le tšwetšopele ya terama ya Sepedi go tloga ka 1935 go fihla ka 1994. Go ukamilwe tiragatšo go ya ka paka ya histori go laetša go gola goba go tšwela pele ga bokgoni bja bangwadi. Go gatelela bokgoni bja bangwadi go tšweleditšwe dipalopalo tša diterama go

ya paka tša tšona tša phatlalatšo go ya ka mengwaga. Le ge go le bjalo go laeditšwe le mathata a dingwalo (diterama) ka morago ga 1994.

Bjale go ya go hlokomelwa motheo wa tlhophokgolo le tlhopho ya terama kgaolong ye e latelago.

10.3 KGAOLO YA BOBEDI

Mo kgaolong ya bobedi go hlokometšwe motheo wa tlhophokgolo le tlhopho ya terama. Gona kgaolong yeo go tšwetšwe pele ka banyakišiši ba dingwalo tša Maamerika go lebeletšwe dikokwane tšeo di lebanego le (a) histori, (b) leago, le (c) dipolitiki e lego tša thutadingwalo. Go fatetšwe pele gape gona kgaolong yeo ka banyakišiši ba dingwalo tša Maisimane bao le bona ba hlokometšego dikokwane tša go hlaloša kgolo ya diterama tša Seisimane, e lego (a) histori, (b) politiki le (c) leago. Gape go tlaleleditšwe ka go lekodišiša gore borateori bao ba nyakišišitšego dingwalo tša Sepedi bona ba boletše eng mabapi le tšona. Go lemogilwe gore basekaseki ba dingwalo tša Sepedi bjalo ka Serudu (1983) le Groenewald (1983) ba hlophile dingwalo tšeo (e sego diterama fela) ka go diriša diteng/histori gomme ba di hlopha go ya ka dipaka goba mabaka. Ka fao bona ba dirišitše ngwaga go laetša dipaka tšeo.

10.4 KGAOLO YA BORARO

Kgaolong ye ya boraro go laeditšwe phapano gare ga terama ge e le sengwalo le ge e le tiragatšo. Se bohlokwa fao ke gore Groenewald (1983) o tiišeditše le go gatelela mahlakore ao a lebanego le papadi. Go tšwela pele go lebeledišitšwe bohlokwa bja ditema le ditemana. Gona moo kgaolong yeo go gateletšwe gape lehlakore la terama ge e le sengwalo, e sego la tiragatšo. Ka tsela yeo go lehlakore le la papadi ge e le tiragatšo, go hlalošitšwe dikgopolo tše, e lego (a) babapadi, (b) poledišano, (c) ditaetšosefala/papadi ga ešita le (d) seširo.

10.5 KGAOLO YA BONE

Kgaolong ye ya bone go hlokomedišitšwe mokgwa wa nyakišišo e lego (a) wa go hlaloša, (b) wa go hlopha le (c) wa go bapetša. Go tšwela pele go lekotšwe tšhupetšonyakišišo le tlhalošo ya dikgopolo kudu ge nyakišišo ye e nepiša tiragatšo bjalo ka sengwalo sa matlalo a mararo a sebopego, e lego (a) diteng, (b) thulaganyo le (c) mongwalelo wo o hlalošitšwego ka botlalo gomme gwa laetšwa le tshepedišo ya ditaba go tloga ka kgaolo ya pele go fihla ka ya mafelelo.

10.6 KGAOLO YA BOHLANO

Kgaolo ya bohlanano yona e malebana le dikokwane tša tlhopho ya diterama bjalo ka sengwalo. Go tlhopho yeo go laeditšwe tlhopho ye e lebane le diteng: sererwa sa ditiragatšo tša Sepedi ge se amana le diterama tša Bokriste, tša politiki, tša histori, tše di lebanego le leago, tša setšo le tša (ditaba tša) bogoši.

Gona kgolong yeo, go gatetšwe pele ka go hlokomediša diteng bjalo ka bokamorago bja diterama: histori gomme go tsinketšwe (a) kgethologanyo ya merafe, (b) melao ya Sekgowa, (c) phetogo ya setšo, (d) thulano gare ga setšo le sebjalebja le (e) tlhopho ya setšo. Gape gona fao kgaolong ya bohlanano go lebeledišitšwe dikakaretšo tša diteng tša diterama tšeo di lebanego le politiki ya bogologolo (E.K.K Matlala) le politiki ya sebjalebja (Serudu) gotee le dihlogwana tša tšona tšeo di tiišetšago ditaba ka botlalo. Ditiragatšo tšeo ke tše di latelago: (a) *Serogole* (1948) ya Matlala le dihlogwana tša diteng tša kakaretšo e lego:

- Kgethollo ya merafe (1910)
- Mathata a dipasa
- Tlhokego ya mešomo (1945)
- Tshwaro ya bašomi ke bengmešomo
- Thuto (1948)

Go kakaretšo ya politiki ya sebjalebja (Serudu) go lekotšwe diterama tše: (a) *Naga ga di etelane* (1977), (b) *Kelelagobedi* (1983) le *Joo! Ke Morwaka!* (1993). Go (a) go ahlaahlilwe mathata a:

- Bathobaso nakong ya ‘*apartheid*’.
- Thuto ya Babaso mehleng ya NP,

Go (b) gona ke:

Thulano gare ga NP le Mokgatlo wa ANC.

- Dikgwabo ka seboka.
- Tshebi ya dira

Mola (c) gona go le:

- Seemo sa thuto
- Kgethollo ya thuto go ya ka merafe
- Tshwaro ya bana dikolong

10.7 KGAOLO YA BOSELELA

Malebana le kgaolo ye ya boselela go hlokomedišitšwe kakaretšo ya diteng gotee le ditaba tša diteng tšeo e lego thulano gare ga setšo le sebjalebja. Go *Mahlodi* (1968) Mminele o gateletše kudu, thulano yeo e lego gare ga setšo le Sekriste. Go laeditšwe gape kgohlano yeo e lego gona go tshepedišo ya lenyalo ka setšo le ka Sekriste. Ge e le *Maaberone* (1940) go tiišeditšwe bohlokwa bja peakanyo ya lenyalo ka Sepedi kudu ge batswadi ba thoma go thulana le bana ba bona. *Lesang Bana* (1968) go lebeledišitšwe ditokelo tša bana go bophelo bja bona. Go yona go kgalemelwa tumo ya batswadi go bana ba bona. Go *Ga a mo Swanela* (1982) go gatelelwa go hloka tlhokomelo ga bana ba leloko ka morago ga go hlokgalelwa ke batswadi, ke go re go šala le rangwane ke molahlego.

Ge e le go *Tshekong* (1950) go tsinketšwe tshepedišo ya melato lekgotleng la Sekgowa go bapetšwa le ka fao melato ya setšo e sekwago ka gona. Maredi, go *Mo go fetileng kgomo* (1968) go tiišeditšwe gore setšo le Sekriste ka melao ya bophelo di a swana, ebile di a kwana bjale batho ba di aroša tseleng ya tšona ka lebaka la megabaru. Go *Sealogana* (1971), go laeditšwe ka fao sebjalebja se gakantšhago bafsa ka gona, ka ge ba hlokomologile segagabobona. Go *Leobu* (1977) go tšweletšwa ka moo Sekgowa se sepedišago batho (bafsa) leswiswing ka gona, kudu ge ba forwa ke go ja le ka fao Babaso ba šetšego ditlwaelo le ditiro tša Makgowa morago ka gona. Malebana le *Šaka la pelo ga le tlale* (1990) go swaraswarilwe ditaba tšeo di hlolago lehloyo gare ga batswadi le bana, kudu ge batswadi ba rata go kgethela bana ba bona balekani ba dipelo tša (lerato) bona. Ge e le go *A mo swina ngwanana' thakana* (1991) go senkasenkilwe seo e lego mathata a leago a malapa: Ka maatla ge monna a hlompolla lapa la gagwe, ka go hlala mosadi wa dikgomo go thwe go bonwe motlabo gammogo le ditlamorago tša tlhalo bophelo.

10.8 KGAOLO YA BOŠUPA

Go kgaolo ye ya bošupa go hlokomedišitšwe boitshwaro bja bagologolo go *Mošwang wa Matuba!* (1966) le bja bafsa mo go *Thellenyane Batlabolele* (1991). Go hweditšwe gore bagologolo ba be ba iphihla ge ba dira dilo mola bafsa bona e le dibogo go tšeo ba di dirago. Go lebeletšwe kakaretšo ya diteng tša terama ya *Mošwang wa Matuba!* (1982) gotee le dihlogwana tšeo di amanago le yona e lego (a) barei ba kubu ba gahlana madibeng, (b) ditlwaelo le mekgwa ya bogologolo le (c) kgatelelo ya melao ya sekgowa. Mola go kakaretšo ya diteng tša terama ya *Thellenyane Batlabolele* (1991) gona go lekotšwe dihlogwana tšeo di tswalanago le yona e lego (a) nyatšamolala e hwetše molaleng, (b) mathata ao a tlišwago ke lenyatšo, (c) lenyatšo la bafsa go batswadi, (d) phetogo ya bophelo go bafsa, (e) tše botse motho o a itirela, (f) bafsa ba ithabiša bošaedi le (g) phetogo ka morago ga mathata.

Go tšwela pele gona kgaolong yeo, go lekodišitšwe ditiragatšo tša radio le tša thelebišene, tšeo di lebanego le (a) thulano gare ga setšo le Sekriste, (b) politiki, (c) botseka, (d) tše di hlakantšego nnete le boikgopolelo le (e) boitshwaro gotee le (f) tša go ithabiša, e lego *Ditšwamaphotomoyeng* (1983), *Le diphiri di tla utologa* (1994) le *Nkgatoge* (1994).

10.9 KGAOLO YA SESWAI

Kgaolo ya seswai e malebana le ka fao go hlokomedišitšwego sebopego sa terama I le sebopego sa terama II. Go sebopego seo sa terama I, go šeditšwe (a) botelele bja terama le nako ya go e diragatša, (b) poledišano (popego), le (c) tekanyo/pitlaganyo ya sefala mabapi le tikologo, baanegwa le ditiragalo. Go gatela pele gona kgaolong ye, go lebeledišitšwe nako ya go diragatšwa ga tiragatšo, maatlafatšo ya ditiro tša baanegwa le polelo go hlaloša semelo sa moanegwa ka botlalo.

Go tsopotšwe mehlala e se mekae go diterama tše: *Maaberone* (1940), *Bana ba mpa ba jana* (1989), *Le diphiri di tla utologa* (1991), *Le badimo ba tla bolela* (1994), *A mo swina ngwanana' thakana* (1991), *Ntšhuthethelele* (1985), *Nkgatoge* (1994), *Šaka la pelo ga le tlale* (1990), *Modjadji* (1957) le *Mošwang wa Matuba!* (1966).

10.10 KGAOLO YA SENYANE

Go sebopego sa terama II go šeditšwe, (a) go šomišwa ga ditaetšosefala, le (b) go rulaganywa ga ditaba tša terama. Mabapi le go rulaganywa ga tiragatšo go hlokomedišitšwe *Modjadji* (1957), *Thellenyane Batlabolela* (1991) le *Ntšhuthethelele* (1985), ka ge di na le mafokodi a tšona.

Go mafokodi ao go tsinketšwe thulano go *Modjadji* (1957), kokobetšo le kamogelo go *Thellenyane Batlabolela* (1991). Ge e le *Ntšhuthethelele* (1985) go lemogilwe tiragatšo ya diterama tše pedi e lego teramakgolo le teramannyane. Mafokodi a mohuta wo ga se a lemogege tiragatšong tša radio, ka ge e le tša go atlega.

11 TLHOPHO YA TERAMA YA SEPEDI

Ka 1956 Breed o ile a re, go hlopha diterama tša Sepedi ga go kgonege. Ka go realo bjale go fetile mengwaga ye masomenne go gatišitšwe terama ya Sepedi. Ka fao nyakišišo ye e tšweleditše ditaba tše bohlokwa mabapi le kgolo le tšwetšopele ya ditiragatšo tšeo. Peleng go boletšwe ka ga diterama tša bogologolo e lego tlhokofalo ya kgoši, (*tribal drama*) le tše dingwe, bjalo bjalo. Dipapadi tšeo ga se tša ngwalwa, fela di a phela, ka gobane magaeng tše dingwe tša tšona di sa diragatšwa, le ge fela o ka re e sa le tša bogologolo tša go lebana le setšo sa Bapedi. Se bohlokwa ke gore diterama tšeo di tlile go ba le sebopego se sefsa, gomme tša fetoga ditiragatšo tša sebjalebjae tša go diragatšwa, bjalo ka tšeo tša bogologolo; ke moo phapano gare ga baraloki le babogedi e timeletšego gona. Pulo ya Palamente ke mohlala wo mobotse wa diterama tšeo. Polokosemmušo le polokosešole ke mehlala ye mengwe ya go nyaka go swana le poloko ya kgoši ge e le bogologolo. Ka tsela yeo ditiragatšo tša mohuta wo e lego wa bogologolo moo babapadi le babogedi e lego batho ba tee, di sa tšwela pele ka go diragatšwa.

Mohuta wo wa bobedi wa diterama ke wa tše di ngwadilwego, bjalo ka *Maaberone* (1940) ya (Franz), *Kelelagobedi* (1983) ya Serudu, bjalo bjalo. Mathata a magolo a tšona, ke gore ga di phele le ge fela di ngwaletšwe sefala, ga se tša diragatšwa. Mathata ao a lebane le mabaka a mabedi a magolo e lego (a) Babaso ga se ba tlwaela diterama moo go fapantšhwago babapadi le babogedi, le (b) dikgonagatši, bjalo ka diteatere, batšweletši, babapadi ba go bapala bao e lego mošomo wa bona, bjalo bjalo. Ditlabela tše tša terama di a hlokega diterameng tšeo. Ka lebaka leo go thwe, diterama tša go ngwalwa ga di phele, ka gobane ga di diragatšwe. Tšona di nyaka go swana le dipadi tšeo e lego dipoledišano. Le ge go le bjalo diterama tše di sa ngwalwa, ka ge di phedišwa ke lenaneothuto, ka gobane lenaneothuto le a di nyaka. Ka fao di sa ratwa, ka ge di ngwalelwa dikolo. Bangwadi bona ba thabile/kgotsofetše le ge di sa diragatšwe. Tabakgolo ke gore di a phela, ka lebaka la lenaneothuto. Ge e ka be lenaneothuto le

be le se gona, gona diterama tseo di be di tlo hwa la pitšana ka ge la segwana le rokwa.

Ge go hlokomelwa histori ya ditiragatšo tša go ngwalwa, go lemogwa tšwetšopele, ke go re tšela tša mathomo di sa na le mafokodi a magolo ao a bontšhago gore bangwadi bao ba be ba se ba tlwaela go ngwalela sefala. Fela bangwadi ba matšatši a lehono ba thomile go ngwala ba phala bale ba mathomo gagolo ge radio e thomile go gaša diterama tša yona. Bjale bangwadi ba lemoga ka moo polelo le poledišano ya tiragatšo di fapanago le tša padi goba kanegelo ka gona. Le ge go le bjalo dipapadi tša bona di sa na le mafokodi, ka ge diterama tša Serudu (1983) e le tše telele, mola tša Nkadimeng (1985) le ya Puleng (1991) di na le mafokodi a thulaganyo, bjalobjalo. Diterama tseo e sa le tša maitekelo, ka ge di sešo tša diragatšwa, gomme bangwadi ba ka se phošolle diphošo, mola gape diterama tseo di ka se phele.

Ge go bolelwa ka ga ditiragatšo tša radio le tša thelebišene, gona go lemogwa katlego ya tšona. Diterama tše di phala tšela tša go ngwalwa, ka gobane bangwadi ba šomiša poledišano, le ka moo ba rulaganyago ditaba ka gona go lokile. Diterama tseo ke dipapadi tša go phela, gape di a kgahliša. Gantši go tlo kwewa batheeletši ba bolela ka ga baanegwa, le ge e le tiragalo ye e itšego ge ba gahlana mo tseleng, ka ge ba kgahlilwe ke tseo ba di theeditšego.

Diterama tše di thomilwe go gašwa ka 1960 gomme tša thoma le go atlega di sa tloga; ka go realo di fapana le tša bogologolo, ka gobane babapadi le babogedi ba a fapana, ka ge babapadi ba tlabakeditšwe (tšhepišitšwe) ka mešogofela, mola ba bangwe e le batho fela. Ditiragatšo di fapana le tša sefala, ka gobane sefala se le kgojana le babogedi. Go se be kgauswi le babogedi ga sona ke bofokodi bja terama ya mohuta woo, fela ge e le teatere moo diterama di bapalwago gona phapantšho ye maatla, ka ge babogedi ba tla ipshina ka go bogela le ge ba sa e bogele ka boithatelo.

Go tlo rungwa ka gore, polelo ya Breed (1956) ya gore ga go kgonege go hlopha diterama tša Sepedi go ya ka kgolo goba tšwetšopele ya tšona ga e sa na le bonnete lehono. Ge go hlokomelwa diteng tša dipapadi go lemogwa ditaba tše di hlakahlakanego gomme mo go tšona go ka se tšweletšwe ditlhopho tša dipapadi tša Sepedi. Fao polelo ya Breed (1956) e sa eme e tiile. Ke ka lebaka leo monyakišiši a ka se kgonego go šomiša diteng, e lego letlalo le lengwe la sengwalo, bjalo ka kokwane ye maatla ya go hlaloša kgolo goba tšwetšopele ya terama, ka gobane di swantšha go fetoga ga bophelo bja batho; ga di tšweletše bokgoni bja bangwadi le ge e le go atlega ga diterama. Dikokwanekgolo tše di nepišago go gola goba go phela ga terama ke thulaganyo ya terama ye e lego letlalo le lengwe la yona bjalo ka sengwalo le lehlakore la tiragatšo e lego kokwane ye bohlokwahlokwa.

Ke dikokwane tša mathomo tše di šomišwago ge go hlopšha diterama. Tšona di hlaola diterama tša sefala tše di ngwaletšwego lenaneothuto di sego tša atlega le tša go gašwa, e lego tša radio le thelebišene. Godimo ga moo le histori ya tiragatšo ya Sepedi e ka šomišwa bjalo ka kokwane ye nngwe ye bohlokwa, ka gobane e fapantšha sebopego sa tiragatšo ya bogologolo le sa ya sebjalebja (go ngwalwa). Kokwane ye e hlaola tšeo mo go tšona go sego phapano yeo e lego gona.

Ge go rungwa ditaba go ka thwe, go na le ditlhopho tše tharo e lego (a) tlhopho ya bogologolo, (b) ya (go ngwalwa) ya sebjalebja ya go thoma ka 1935 le (c) ya go gašwa ga diterama tša elektroniki go tloga ka 1960.

- Diterama tša bogologolo di sa tšwela pele, di sa bapalwa, bjalo ka mehleng yeo, fela di na le mehuta ye mefsa e lego polokosemmušo.
- Tša go ngwalwa go thoma ka 1935 ga di phele, ka ge di ngwaletšwe lenaneothuto/dikolo ka fao ga di diragatšwe. Tšona di sa na le mafokodi ao a tlogo lokišwa ge di diragatšwa, ebile bangwadi ba thoma go lemoga phapano gare ga polelo, poledišano

le thulaganyo ya terama go hlaloša le khuetšo ya tša radio. Gape ge di diragatšwa bangwadi ba tlo kgona go itlwaetša botelele bjo bo lebanego bja sengwalo seo le tše di kgonegago le tše di sa kgonegego sefaleng.

- Tša go gašwa (elektroniki) go tloga ka 1960 ke tša go atlega, ka lebaka la ge di se tša ngwalelwa lenaneothuto e le tša go itloša bodutu. Ka tsela yeo ke tšona tšeo di phelago, ka gobane go se na le kgapeletšo ya lenaneothuto.

Ka boripana tša go phela ke tša bogologolo le tša go gašwa (elektroniki). Tša sefala tšona, ka ge di sešo tša diragatšwa, di sa le tseleng ya go diragatšwa. Ka lebaka la gore bangwadi ba thomile go phošolla diterama tša sefala. Le ge ka ngwaga wa 2004 go šetšwe go ngwadilwe diterama ga di ešo tša diragatšwa, ka ge e se diterama tša go phela.